

BAZAR İQTİSADİYYATINDA QIYMƏTLİ KAĞIZLAR BAZARININ YERİ VƏ ROLU

Quliyeva Cahan Niftalı qızı- müəllim, İqtisadi nəzəriyyə və marketinq kafedrası AzMIU,
cahan.quliyeva0901@mail.ru

Xülasə. Bazar iqtisadiyyatının ən mühüm tələblərindən biri geniş və tam nəzarət oluna bilən maliyyə bazarının mövcudluğudur. Maliyyə bazarı olduqca geniş anlayışdır. Ümumi şəkildə maliyyə bazarını iki yerə bölmək olar: Bank kreditləri bazarı və qiymətli kağızlar bazarı. Müasir şəraitdə bazar iqtisadiyyatı modelinin tam işləyə bilməsini təmin edən strukturlardan biri isə qiymətli kağızlar bazarıdır. Qiymətli kağızlar bazarı uzunmüddətli təklif və tələbatın qarşılaşdığı bazardır. Belə bir bazarın inkişafı üçün iqtisadi, sosial və siyasi şərtlərin olması zəruridir. Belə ki, iqtisadiyyatda uzunmüddətli fondların yüksək paya çatması, şirkətlərin uzunmüddətli formada olan tələbinin artması, ölkədə siyasi sabitlik, açıq tipli səhmdar şirkətlərin yayılması, xalqın gəlir səviyyəsinin yüksək olması və s. bu kimi şərtlərin olması tələb olunur. Təqdim edilən məqalədə kredit pul siyasətinin əsas cəhəti bazarda əməliyyatlar aparmaq, yeni dövlət qiymətli kağızlarının alqı-satqısını həyata keçirməkdir.

Açar sözlər: dövriyyə, investor, kapital, ənənəvi bazar, kassa bazarı, vahid əmanət

THE PLACE AND ROLE OF THE SECURITIES MARKET IN A MARKET ECONOMY

Guliyeva Jahan Niftali- teacher, department of Economic theory and marketing, AzUAC,
cahan.quliyeva0901@mail.ru

Abstract. One of the most important requirements of a market economy is the existence of a large and fully controlled financial market. The financial market is a very broad concept. In general, the financial market can be divided into two parts: the bank loan market and the securities market. One of the structures that ensures the full functioning of the market economy model in modern conditions is the securities market. The securities market is a market where long-term supply and demand market. Economic, social and political conditions are necessary for the development of such a market. Thus, the long-term funds have a high share in the economy, the increase in the demand companies in a long-term form, political stability in the country, the spread of open joint-stock companies, the high level of income of the people, etc. such conditions are required. In the presented article, the main aspect of the credit monetary policy is to carry out practices in the market, to implement the purchase and sale of new government securities.

Keywords: turnover, investor, capital, traditional market, cast market, single deposit

Giriş. Sahibkarlıq fəaliyyətində daimi olaraq pulun bir hüquqi və ya fiziki şəxsdən digərinə ötürülməsi tələbatı yaranır. Bu məqsədlə pul bazarında kreditləşmə prosesi, qiymətli kağızların buraxılması və dövriyyəsi kimi pulun ötürülməsi vasitələrindən istifadə olunur. Kredit pul kapitalının ssudaya transformasiyasını təmin edir və kredit verənlə borc alan arasında iqtisadi münasibətləri ifadə edir. Kreditləşmə prosesi ilə dövlətin, hər hansı müəssisənin və ya şəxsi sektorun sərbəst pul vsaitləri yığılıb toplanaraq ssuda və ya borc kapitalına çevrilir və gəlir əldə etmək məqsədilə müvəqqəti istifadə üçün faiz ödəməklə borc alanlara təqdim edilir.

Metodologiya. Qiymətli kağızlar kapitalın pul istehsalı və əmtəə formalarından fərqli olaraq xüsusi bir formasıdır. Onlar kağız və ya elektron formada olub, öz bazarında qiymətli kağızlar bazarına uyğun olan qiymətlə alınıb-satıla bilər. Qiymətli kağızlar iqtisadi cəhətdən bir çox əsas funksiyaları yerinə yetirir ki, bunlara aid edilir: Birinci halda pul vasitələrini iqtisadiyyatın müxtəlif sahələri və sferaları, əhali təbəqələri və qrupları, əhali və dövlət və sair arasında paylaşırlır; Digər halda öz sahiblərinə kapitalı olan hüquqdan başqa, müxtəlif idarəetmə sahələrində iştirak, biznes-

informasiyaya müraciət etmək, müxtəlif ticarət əməliyyatları zamanı üstünlüklər qazanmaq və sair kimi əlavə hüquqar da verir; Eynu zamanda kapitaldan gəlir əldə edilməsini, kapitalın geri qaytarılmasını və sair imkanlarını təmin edir.

Qiymətli kağızlar müxtəlif növə malikdirlər və başqa iqtisadi kateqoriyalar kimi onlar müxtəlif meyarlar baxımından təsnif olunurlar. Qiymətli kağızların iqtisadi cəhətdən doqquz əsas növü var: 1. Səhm-səhmdar cəmiyyətin nizamnamə fondunda olan təyin edilmiş hüquqlara malik vahid əmanət; 2. İstiqraz – təyin edilmiş müddətdən sonra hər hansı gəlirin ödənilməsi və ya ödənilməməsi şərti ilə qoyulmuş pul vəsaitinin qaytarılmasını nəzərdə tutan vahid borc öhdəçiliyi; 3. Bank sertifikatı – müəyyən edilmiş müddətdən sonra özünün və faiz məbləğinin ödənilməsi öhdəçiliyi ilə banka qoyulmuş əmanət haqqında sərbəst dövriyyəli sənəd; 4. Veksel– forma və dövriyyəsi xüsusi qanunvericilik-veksel hüquq ilə müəyyənleşn borcun qaytarılması haqqında borclunun yazılı borc öhdəçiliyi; 5. Çek – üzərində qeyd olunmuş məbləği çek alana ödəmək üçün çeki təqdim edən bank yazılı tapşırığı; 6. Konosament – yükün daşınması üçün onun yüklənməsi, daşınması, boşaldılması və alınması hüququnu təsdiq edən beynəlxalq standart şəhadətnamə forması; 7. Varrant – a) anbardan verilmiş və anbarda yerləşdirilmiş əmtəyə mülkiyyət hüququnu təsdiq edən sənəd, b) qeyd olunmuş qiymət ilə müəyyən edilmiş müddət ərzində hər hansı bir şirkətin səhm və ya istiqrazlarının alınması üçün sahibinə üstünlük hüququ verən sənəddir; 8. Opsion– mükafat kimi müəyyən pul məbləğinin ödənilməsi şərti ilə tərəflərdən birinin başqa bir tərəfin aktivlərinin müqavilədə göstərilən qiymətlə müəyyən vaxt dövründə alınıb-satılması hüququnu əks etdirən sənəd; 9. Fyuçers kontraktı - əqidin bağlanması zamanı qeyd olunmuş qiymətlə gələcəkdə hər hansı vaxt ərzində birja aktivinin alınıb-satılması haqqında birja müqaviləsi.

Hüquqi tərəfdən yanaşdıqda qiymətli kağızlar üç hissəyə bölünür: Təqdimatlı, adlı və orderli qiymətli kağızlar. Təqdimatlı qiymətli kağızlar özünün sahibinin adı altında qeydiyyatdan keçmir və bir şəxsdən digər şəxsə təqdim edilir. Adlı qiymətli kağızlarda isə sahibin adı qeyd edilir. Bu kağızların ötürülməsi qabaqcadan qeyd edilmiş tələblər vasitəsilə aparılır. Bu vaxt qiymətli kağızı ötürən şəxs ancaq hər hansı bir tələbin doğruluğu üçün cavabdeh olur, qüvvədən düşmüş tələbin icra edilməsinin ona heç bir aidiyyəti olmur. Order qiymətli kağızda onu birinci dəfə alan alıcının adı yazılır və belə qiymətli kağızların ötürülməsi yalnız kağız üzərində ötürücü yazı – indossament əsasında aparıla bilər. İndossant nəinki tələblərin mövcudluğu, eləcə də onların icraçısı üçün cavabdehlik daşıyır.

Təyinatlıq əlamətinə görə qiymətli kağızlar iki hissəyə bölünür: Qısamüddətli pul bazarı və kapital-investisiya bazarı üçün buraxılmış qiymətli kağızlar. Dövriyyə müddəti bir gündən bir ilədək olan qısamüddətli qiymətli kağızlar pul bazarında alına və satıla bilər. Ödəniş və pul dövriyyələrinin fasiləsizliyini təmin etmək məqsədilə buraxılmış və istiqraz münasibətlərinə əsaslanan belə qiymətli kağızlara kommersiya, bank və xəzinə veksellərini, çekləri, depozit və əmanət sertifikatlarını və sair misal göstərmək olar.

İnvestisiyalar bazarı müddəti beş ilədək olan orta müddətli, beş ildən çox olan uzunmüddətli qiymətli kağızlarla, eləcə də səhmlər və müddətsiz istiqrazlar kimi müddətsiz fond qiymətli kağızları ilə kapitalın dəyişməsinə əks etdirir. İnvestisiya kağızları öz növbəsində iki hissəyə bölünür: borc qiymətli kağızları və səhmlər. Borc qiymətli kağızları borc münasibətlərinə əsaslanır və emitentin müəyyən edilmiş müddətdə əsas borc və faiz məbləğlərinin ödənilməsi üçün təminatları özündə əks etdirir. Aksiyalar mülkiyyətçilik münasibətlərini ifadə edir və korporasiyanın kapitalında mülkiyyətçinin payını şəhadətləndirir.

Müzakirələr. Bəzi qiymətli kağızlar dövriyyə müddətinin bir ildən az olmasına baxmayaraq, pul bazarında yox, məhz kapital bazarında fəaliyyət göstərir. Belə qiymətli kağızlara opsiyonları misal göstərmək olar.

Aparılan nəgd və sövdələmə üsullarına görə qiymətli kağızlar iki hissəyə bölünür: Fond və ticarət qiymətli kağızları. Fond qiymətli kağızlarına aksiyalar və istiqrazları, ticarət qiymətli kağızlarına isə kommersiya veksellərini, çekləri, konosamentləri, girov şəhadətnamələrini misal göstərmək olar. Fond qiymətli kağızları fond birjalarında dövriyyədə olur və emissiyanın kütləvililiyi ilə səciyyələnilir. Ticarət qiymətli kağızları kommersiyayönlü olub, əsas etibarlı ilə ticarət əməliyyatları

üzrə hesablaşmalar aparmaq və ticarət mallarının yerdəyişməsi prosesinə xidmət göstərmək üçün nəzərdə tutulmuşdur.

Emintetin hüquqi statusu, investisiya və kredit riskləri səviyyələrinə, investorların maraqlarının mühafizəsinin təminatına və digər faktorlara görə qiymətli kağızlar dövlət, bələdiyyə və qeyri-dövlət qiymətli kağızları kimi üç qrupa bölünür. Dövlət qiymətli kağızları içərisində xəzinə vekselləri, xəzinə öhdəçilikləri, dövlət və əmanət istiqrazları daha geniş surətdə istifadə olunur. Bələdiyyə qiymətli kağızları yerli hökumətin yerli orqanlarının borc öhdəçiliklərini əks etdirir. Qeyri dövlət qiymətli kağızları da öz növbəsində iki hissəyə bölünür: korporasiya və özəl. Korporasiya qiymətli kağızları müəssisələrin, təşkilatların və bankların borc öhdəçiliklərini göstərir, özəl qiymətli kağızlar isə fiziki şəxslər tərəfindən buraxılmış veksellər və çeklər hesab edilir.

Bazarda dövriyyə formasına görə qiymətli kağızlar əsasən iki qrupa ayrılır: bazar (dövriyyəli) və bazar dövriyyəli olmayan (dövriyyəsiz) qiymətli kağızlar. Bazar qiymətli kağızlar birja və birjadan kənar dövriyyə çərçivəsində təkarar bazarda alınıb-satılır. Belə kağızlar dövriyyəyə daxil edildikdən sonra vaxtından qabaq emitentə qaytarıla bilmir. Bazar dövriyyəli olmayan, yəni qeyri bazar qiymətli kağızları əldən-ələ keçmir və dövriyyədə iştirak etmirlər. Belə kağızlar bazarda satıla bilmir və onların ancaq emitentin özü tərəfindən alınması mümkün olur. Qiymətli kağızlar bazarda məhdud dövriyyəyə malik olan qiymətli kağızlara da rast gəlmək mümkündür. Belə məhdudiyətlərə qapalı səhmdar cəmiyyətlərin səhmlərində rast gəlinir. Rollarına görə qiymətli kağızlar üç qrupa ayrılır: Əsaslı, köməkçi olan və törəmə olan qiymətli kağızlar. Əsas qiymətli kağızlara səhm və istiqrazları aid etmək olar; köməkçi olanlara çeklər, veksellər, sertifikatlar ; törəmə qiymətli kağızlara isə əsasən warrant, opsiya, fyuçers və başqalarını nümunə göstərmək mümkündür. Qiymətli kağızların bir sıra növləri emissiya sahəsi ilə təyin edilir və emissiya qiymətli kağızları dənə alır.

Öhdəçilik müddətinə görə qiymətli kağızlar iki əsas qrupa ayrılırlar. Müddətli və ödənişləri tədiyyə qabiliyyətinə görə yerinə yetirilən qiymətli kağızlar. Risk səviyyələrinə görə qiymətli kağızlar risksiz, az riskli olan və riskli kimi üç əsas qrupa ayrılır. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, qiymətli kağızlar daha çox gəlir gətirdikcə onların risk səviyyələri daha çoxalır. Qiymətli kağızlara verilmiş zəmanətin dəyəri çoxaldıqca onların risk səviyyələri aşağı düşür. Onları digər xüsusiyyətlərinə görə də qruplaşdırmaq mümkündür. Dəyərli kağızlar əmələgəlmə xüsusiyyətlərinə görə ilkin və təkarar, mövcudluq formasına əsasən sənədli və sənədsiz, milli məsubiyyətinə əsasən daxili və xarici, gəlirin alınmasına görə gəlirli və gəlirsiz, vəsait qoyuluşları formasına əsasən borc, sahibkar paylı və digər formada qruplaşdırmaq olar. Kapital qoyuluşu bazarı arasında vəsaitlərin bir yerdən başqa yerə keçməsi bir sıra vasitələrdən asılı olur. Bu vasitələrə bazarların mənfəətlilik, informasiya, kapital itkisi və ya gözlənilən gəlirin alınmaması, vergi tətbiqetmə, bazarda investisiya sahiblərin üçün əlverişli mühitin yaradılması şərtlərini və sair misal göstərmək mümkündür. Qiymətli kağızlar bazarı həm pul bazarına, həm də kapitallar bazarına xidmət göstərir. Onu da nəzərə almaq lazımdır ki, qiymətli kağızlar maliyyə ehtiyatları hərəkətinin yalnız bir sahəsini əhatə edir. Qiymətli kağızlardan başqa, birbaşa bank ssudaları, firmalararası kredit vasitələri və digərləri də iştirak edirlər.

Qiymətli kağızlar bazasının ən mühüm məqsədi iqtisadiyyata investisiya cəlb etməkdən ibarətdir. Bu məqsədi həyata keçirməkdən ötrü göstərilən şərtlərin olması lazımdır:

- Kapitalın sərbəst olaraq hərəkəti ;
- Qiymətli kağızların likvidliyini həyata keçirmək, buna satıcı və alıcıların çox olması arasında olan fərqin olmaması hesabına nail olmaq mümkündür;
- Satıcı və alıcılar arasında birbaşa əlaqəni təmin edən ticarət sisteminin mövcud olması;
- Bazarda informasiyanın şəffaflığı. İnformasiya əsasən dəqiq, düzgün və məzmunlu olmalıdır. Buna görə də fond bazarında informasiyanın qeyd edilənlər tərəfindən açılmasına böyük diqqət ayrılır;
- Emitetlərin müəssisənin maliyyə vəziyyəti, nəzərdə tutulan qiymətli kağızlar buraxılışı, iri səhmlər haqqında və sair;
- Fond bazasının bacarıqlı iştirakçılarının özlərinin kvalifikasiya haqqında, müştərilərə təklif edilən xidmətlərin şərtləri, özlərinin maliyyə öhdəçiliyi;
- Ticarəti təşkil edənlərin ticarət qaydaları, listinqin şərtləri və sair haqqında.

Qiymətli kağızlar bazarının yenidən paylanma və maliyyə risklərinin sığortası funksiyaları xüsusi funksiyalar qrupunu təşkil edir. Yenidən paylanma funksiyaları öz növbəsində üç hissəyə bölünür: müxtəlif sahələr və bazar fəaliyyəti sferaları arasında pul vəsaitlərinin yenidən paylanması, ehtiyatların qeyri istehsal formadan istehsal formasına köçürülməsi, əlavə pul vəsaitlərinin dövriyyəyə buraxılmaması şərti ilə dövlət büdcəsi defisitinin maliyyələşdirilməsi. Qiymətli kağızlar bazarının maliyyə risklərinin sığortası funksiyasını yerinə yetirməsi fyuçers və opsiya kimi törəmə qiymətli kağızlar sinfinin meydana gəlməsi ilə əlaqədardır. Əgər birja külli miqdarda sazişlərin bağlanması məkanına çevrilirsə, onun xidmətlərinə çoxminli əmanət və qiymətli kağız sahibləri müraciət edərsə onda birja qeyd edilən bütün funksiyaları yerinə yetirə bilər.

Digər bazarlar kimi qiymətli kağızlar bazarı çoxlu sayda xüsusiyyətlərə malik olan mürəkkəb quruluşdan ibarətdir. Bütün bunları nəzərə alaraq ona müxtəlif tərəfdən baxmaq lazımdır və onun müxtəlif xüsusiyyətləri bazarın bu və ya digər tərəfini əks etdirir. Bazarın tərkib hissəsi kimi təkcə dəyərli kağızların müxtəlif növləri deyil, həm də tərkib hissənin əsasını bazarda aparılan ticarət üsulları təyin edir. Bu baxımdan bazarın beş növ müxtəlifliyini qeyd etmək lazımdır: 1. İlkin və təkrar, 2. Mütəşəkkil və qeyri-mütəşəkkil, 3. Birja və birjadankənar, 4. Ənənəvi və kompüterləşdirilmiş, 5. Kassa və müddətli.

Dövriyyə mərhələsindən asılı olaraq ilkin və təkrar bazarı qeyd etmək olar. İlkin bazar qiymətli kağızların dövriyyəyə buraxılmasını təmin edir, ilk dəfə satışa çıxarılır, realizə olunma prosesinin ilk mərhələsində ilk dəfə olaraq alıcılar tərəfindən alınır. Buraxılışı təmin edən qeyd edilən proseslərin nəticəsi olaraq onların ilk sahibləri tərəfindən alınmasıdır. Təkrar bazar bu bazarda əvvəl buraxılmış kağızın təyin edilmiş bütün dövriyyə müddəti ərzində kağızlar alqı-satqı və ya digər köçürmə formalarında öz sahibini dəyişir.

Tənzim edilmə səviyyəsindən asılı olaraq mütəşəkkil və qeyri-mütəşəkkil bazarlar mövcuddur. Mütəşəkkil bazarda kağızlar bazarın iştirakçıları arasında, onların zəmanəti ilə digər bazar iştirakçıları, lisenziyaya malik peşəkar vasitəçilər tərəfindən sət qaydalar əsasında dövriyyə edir. Qeyri-mütəşəkkil bazarda isə kağızların dövriyyəsi zamanı bazar iştirakçılarının vahid qəbul edilmiş qaydalara riayət etməsinə heç bir tələb qoyulmur.

Ticarətin aparılması yerindən asılı olaraq qiymətli kağızlar bazarı birja bazarına və birjadankənara ölüdür. Birja bazarı mütəşəkkil fond birjalarında yalnız bütün bazar iştirakçıları arasında ciddi surətdə seçilmiş birja vasitəçisi arasında birja qaydalarına riayət etməklə bu kağızların ticarətini təşkil edir. Birjadankənar bazar fond birjasından kənar qiyətli kağızların ticarətini təşkil edir.

Ənənəvi bazarda qiymətli kağızların alıcıları və satıcıları bir qayda olaraq müəyyən yerdə görüşürlər və səmərəli ticarət baş verir. Eyni zamanda bu və ya başqa səbəbdən açıqlanmadan ticarət sövdələmələrinin həyata keçirilməsi aparılır. Kompüterləşdirilmiş bazarda ticarət fond vasitəçilərini birləşdirən kompüter şəbəkəsi vasitəsilə aparılır. Bu bazara əsasən xarakterikdir: a) satıcı və alıcıların görüşməsi üçün fiziki yerin olmaması. b) qiymətin əmələgəlməsi prosesinin hərracsız xarakter daşması, ticarət prosesinin avtomatlaşdırılması; c) qiymətli kağızlarla ticarət prosesinin vaxtının və məsafəsinin məhdudiyətsizliyi.

Kassa bazarı ("spot" bazarı, "keş" bazarı) imzalanmış müqavilələrin təcili yerinə yetirilməsi bazarıdır. Əgər bu kağızların fiziki halda çatdırılması tələb olunarsa onda təmiz texnik olaraq onların yerinə yetirilməsi iki gündən beş günə kimi uzana bilər. Müddətli bazar müxtəlif növ əlaqələrin icra müddəti üçü iş günündən çox olub dörd aya kimi davam edir. Adətən ənənəvi qiymətli kağızlar (səhm, istiqraz) kassa bazarında dövriyyə edir.

Qiymətli kağızlar bazarının daha səmərəli idarə olunması üçün güclü kompüter sistemlərindən və müasir telekommunikasiya vasitələrindən istifadə edilməsi zəruri məsələlərdən biridir. Avtomatlaşdırılmış sistemlərin tətbiqi ilə əlaqədar olaraq fond bazarında təklif edilən qiymətli kağız növlərinin və ticarət iştirakçılarının sayı xeyli artır, bu isə öz növbəsində ticarətin həcmünün genişlənməsi üçün mühüm imkanlar yaradır. Belə şəraitdə informasiya həlledici rol oynayır və onun operativ surətdə bazar iştirakçılarına çatdırılması üçün mövcud olan üsul və vasitələr üzərində daima təkmilləşdirmə işləri aparılır. Qarşılıqlı təkliflərin aşkar edilməsi və sistemləşdirilməsi ikiqat auksion prinsipi ilə ilk növbədə sifarişlərin qiymətləri, qiymətlər eyni olduqda isə daxil olunma vaxtı üzrə

nizamlama üsulu ilə yerinə yetirilir. Bir-birinə yaxın olan təkliflər üçün qiymətli kağız sifarişlərinin məzənnələri elə seçilir ki, bu məzənnə ilə realizə olunan qiymətli kağızların sayı maksimum olsun. Bundan sonra redaktə olunmuş təkliflər əqdin bağlanması üçün brokerlərə qaytarılır. Əqdin bağlanması təsdiq olunduqda hər iki iştirakçı bir-biri ilə kliring-hesablaşma mərkəzində və uyğun ticarət sahəsinin depozitariyasında hesablaşırlar. Hal-hazırda depozitariya fəaliyyətinin avtomatlaşdırılması üzrə əlindən artıq proqram təminatı yaradılmışdır. Bundan başqa, ayrı-ayrı investisiya institutlarının öz tələbatlarını ödəyən müxtəlif proqram məhsulları da fəaliyyət göstərir. Belə proqram təminatlarına kommersiya mühəndisliyi institutunun “Rinako” depozitariya kompleksini, “Bank sistemləri” cəmiyyətinin depozitarizasiyasını misal göstərmək olar. Aydın ki, hər bir proqram təminatının öz üstünlükləri və çatışmayan cəhətləri vardır. Avtomatlaşdırılmış depozitar-kliring sistemlərinə müəyyən tələblər qoyulur. Bu sistemlərdə ilk növbədə müxtəlif qiymətli kağız növlərinin emalı prosesi nəzərə alınmalıdır. Başqa bir tərəfdən isə, bu sistemlər qiymətli kağızlar bazarında emissiya fəaliyyəti, təkrar dövriyyələrin aparılması, hesablaşmalar və dividend ödənişləri kimi müxtəlif istiqamətləri əhatə etməlidirlər. Avtomatlaşdırılmış depozitar-kliring sistemləri ayrı-ayrı istiqamətlər üzrə bir sıra funksiyaları yerinə yetirməlidir. Depozitariya və aksiya sahibləri reystrlərinin aparılması üzrə istiqamətlər bir-birinə çox yaxındır və bu səbəbdən mövcud depozitariya sistemlərinin əksəriyyətində aksiya sahibləri reystrlərinin aparılması nəzərdə tutulmuşdur. Aksiya sahibləri reystrlərinin uçotu üçün nəzərdə tutulmuş sistemlər öz tələblərinə uyğun yaradılmışlar və yalnız öz funksiyalarını yerinə yetirirlər. Qeyd edilənlərdən başqa, istifadəçilər hər bir qiymətli kağızın kotirovka olduğu və ya deponentləşdirmə yerləri haqqında da məlumatlar ala bilərlər. Portfel altsistemin köməkliyi ilə istifadəçi qiymətli kağızların alışı, satışı, bağlanması, qəbulu, silinməsi, götürülməsi və sair kimi əməliyyatlar həyata keçirə bilər. Altsistemdə hər bir aparılan əməliyyatın nəticələrinə əsasən qiymətli kağızın yeniləşdirilməsi parametrləri, eləcə də istifadəçinin portfeli üzrə məlumatlar almaq mümkündür. Bazar altsistemi vasitəsilə istifadəçilər qiymətli kağızların kotirovkaları, elan edilmiş dividendləri, digər məlumatları, həmçinin valyuta məzənnələrini, iqtisadi birja indekslərini təhlil edib öz gələcək fəaliyyətlərini bu məlumatlar əsasında təyin edə bilərlər. İstifadəçilər altsistemdən istifadə edib qiymətli kağızlar bazarının parametrlərinin dəyişməsi prosesini qrafik və ya diaqram formalarından birində izləyə bilərlər.

Nəticə. Dövlətin pul-kredit kimi iqtisadi vasitələr ilə iqtisadiyyatı tənzimləməsi əsasən banklar vasitəsilə həyata keçirilir. Kredit pul siyasətinin vacib cəhəti açıq bazarda əməliyyatlar aparmaq, yeni dövlət qiymətli kağızlarının alqı-satqısını həyata keçirməkdir. Göstərilənlərlə yanaşı qiymətli kağızlar digər tələblərə də cavab verməlidir. Məsələn, qiymətli kağızların alqı-satqısı, borc, saxlama, komissiya, bağışlama və s. əqdlər də daxil olmaqla mülki münasibətlər obyektinə kimi çıxış edə bilər. Nağd, yaxud nağdsız şəkildə mövcud olmasından asılı olmayaraq, qiymətli kağız həmişə öz sahibinin müəyyən hüquqlar toplusunu ifadə edən bir sənəddir. Məhz bunlara görə qiymətli kağızın hər növünün malik olduğu məcburi rekvizitləri qanunvericilikə nizamlanır. Toxunulan məqam qiymətli kağızın standartlıq keyfiyyəti ilə əlaqədardır. Çünki onun standart məzmunu (kağızın öz sahibinə verdiyi hüquqlar toplusu, ticarət iştirakçıları, yeri və qaydaları, kağıza dair hüquqların uçotu və s.) onu bazarda tədavi etməsinə imkan verir.

Ədəbiyyat

1. Лавгушина О.И. Авторский коллектив под руководством - Банковское дело. 2012
2. Н.Г.Бажал., Вайнштейн. Г.Т. Операционная техника и учет в банках. 2017
3. Кристина И. Рынок облигаций. 2010
4. Бердикова. Т.Б. Рынок ценных бумаг и биржевое дело. 2000
5. Espert jurnal №2. Bakı. 2003
6. Rzayevin R. redaktorluğu altında “Pul, kredit və banklar”, Qanun. 2000
7. Məmmədov Z. Ən yeni iqtisadiyyat. Qanun. 2012
8. Musayev A.F., Vəliyev N.N., Quliyev D.S. Qiymətli kağızlar bazarı. Səda nəşriyyatı. 2009

References

1. Lavgushina O.I. Antorskij kollektiv pod rukovodstvom - Bankovskoe delo. 2012
2. N.G.Bazhal., Vajnshtejn. G.T. Operacionnaya tekhnika i uchet v bankah. 2017
3. Kristina I. Rynok obligacij. 2010
4. Berdikova. T.B. Rynok cennyh bumag i birzhevoe delo. 2000
5. Espert jurnal №2. Baki. 2003
6. Rzayevin R. redaktorlughu altinda “Pul, kredit ve banklar”, Qanun. 2000
7. Memmedov Z. En yeni iqtisadiyyat. Qanun. 2012
8. Musayev A.F., Veliyev N.N., Quliyev D.S. Qiymetli kaghizlar bazari. Seda neshriyyati. 2009

Redaksiyaya daxil olma/Received 17.10.2022

Çapa qəbul olunma/Accepted for publication 17.11.2022

Məqaləyə istinad: Quliyeva C.N Bazar iqtisadiyyatında qiymətli kağızlar bazarının yeri və rolu. Elmi Əsərlər jurnalı AzMIU, s. 126-131, N2, 2022

For citation: Guliyeva J.N The place and role of the securities market in a market economy. Journal of Scientific works/ Elmi eserler. AzUAC, p. 126-131, N2, 2022